

«Гра у слова – складна, нелегка гра;
В ній правила – таємні і суворі.
Лише здається, що рядки чудові
Стікають вільно з кінчика пера».

Я навів ці рядки тому, що при створенні цієї казки теж грав у цю гру, тобто шукав оптимальний порядок, але не слів, а висловів. У звичайному вірші (здається, прикметник я використав невдалий, бо всі вірші незвичайні, а кожний – неповторний) я складаю під час будівлі вірша «цеглинки»-слова, які відбираю серед мільйона слів і які, до речі, можуть змінюватись завдяки відмінкам, часу тощо. А в цьому вірші я складаю зміст з блоків таких «цеглинок», яких навіть у найбільшому словнику фразеологізмів менше восьми тисяч, і їх майже не можна змінювати. А коли ще треба підтримати ритм, риму, зміст, гумор, то ця праця стає набагато важчою, ніж тоді, коли працюєш лише з окремими словами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці: у 5 т. – Т.1.: Загальне мовознавство. – К.: Наукова думка, 1975 – С. 68; 2. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / за заг. ред. акад. Білодіда І.К. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 150-210; 3. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К.: Либідь, 1992. – С. 121-132; 4. Словник фразеологізмів української мови / за ред. Вінника В.О. – К.: Наукова думка, 2008; 5. Калашиник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови – К.: Довіра, 2006; 6. Олійник І.С., Сидоренко М.М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник /2 вид., доп. та перероб. – К.: Радянська школа, 1978; 7. Батюк Н.О. Фразеологічний словник – К.: Радянська школа, 1966; 8. Методичні діалоги. – 2010. – №5.

Турчина А.А. (Київ, Україна)

Лексична міжмовна омонімія у слов'янських мовах

У статті розглядаються загальні питання теорії омонімії в сучасній лінгвістиці, аналізуються різні точки зору на міжмовні відповідники омонімічного характеру, досліджується проблема існування омонімів у близькосторідних слов'янських мовах.

Ключові слова: компаративна лінгвістика, міжмовна омонімія, «фальшиві друзі перекладача», близькосторіднені мови.

В статье рассматриваются общие вопросы теории омонимии в современной лингвистике, анализируются различные точки зрения на межъязыковые соответствия омонимичного характера, исследуется проблема существования

омонимов в близкородственных славянских языках.

Ключевые слова: компаративная лингвистика, межъязыковая омонимия, «ложные друзья переводчика», близкородственные языки.

Given article analyses general questions of homonymy theory in modern linguistics as well as different points of view of interlingual homonyms. Investigates the problem of existence of homonyms in the related Slavic languages.

Key words: comparative linguistics, interlingual homonyms, «false translator's friends», related languages.

Постійне прискорення науково-технічного розвитку активізувало інформаційно-комунікативні процеси, що сприяло підвищенню потреби у вивченні іноземних мов, у перекладі наукової і художньої літератури. Ефективність міжмовної комунікації передбачає належну точність перекладу, але в перекладацькій практиці реалізація цієї вимоги залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників. Неточний вибір перекладачем відповідного слова під час перекладу може привести до зміни стилістичного забарвлення або навіть до втрати семантики вислову.

Сучасна лексична семантика є невичерпним джерелом для нових контрастивних досліджень, спрямованих на вивчення міжмовних контактів, взаємозв'язків і взаємовпливу як різних мов загалом, так і близькоспоріднених зокрема. Особливо актуальним і дотепер залишається створення найбільш ефективної методики для визначення основних одиниць, принципів, критеріїв і параметрів зіставної лексичної семантики.

Традиційно метою компаративної лінгвістики є порівняльне вивчення двох, рідше декількох мов, для виявлення подібності і відмінності в мовних структурах, які розглядаються з позицій не тільки розвитку, а ще й функціонування, тобто в плані синхронії.

Уперше Арістотель визначив омоніми як «предмети, в яких тільки ім'я спільне, а відповідна цьому імені мова про сутність різна» [5, 104]. Іншими словами, тотожність слів, на думку багатьох вчених, породжувала свого роду «конфлікт» омонімів з подальшим «випаданням» з мови. Проблема міжмовної омонімії виникає в тісному зв'язку з "глобалізацією" комунікації. На цій основі елементи різних мовних систем, часто абсолютно незалежні один від одного, вступають між собою в так звані системні відношення [1, 376]. Саме тому закономірним є те, що сучасна лінгвістика починає приділяти все більше уваги порівняльному аналізу мов, який зародився ще в XIX ст. Даний напрям лінгвістичних досліджень стимулюється зв'язками з

іншими важливими теоретичними проблемами мовознавства, включаючи питання двомовності, багатомовності та мовних контактів.

Термін "міжмовна омонімія" використовується в сучасній компаративній лінгвістиці для позначення лексики двох і більше мов, які співвідносяться у плані вираження до міри отождолення і які розрізняються в плані змісту, наприклад: *gora* (укр.) — *gora* ("ліс") (біл.), *also* ("також") (англ.) — *also* ("отже") (нім.), *неділя* (укр.) — *неделя* ("тиждень") (рос.), *čerstvý* ("свіжий") (чес.) — *черствий* (укр.), *kalhoty* ("брюки") (чес.) — колготи (укр.), *čárka* ("кома") (чес.) — *чарка* (укр.).

Проблема міжмовних омонімів — це проблема мовознавства, проблема методики вивчення й навчання мови й, головним чином, перекладу. В деяких випадках неправильний переклад омонімічних слів може призвести до певних негативних наслідків, як, наприклад, при перекладі медичних і технічних текстів-інструкцій.

Слов'янські мови характеризуються значною мірою спорідненості між собою, яка виявляється у структурі слів, у коренях, афіксах, у вживанні граматичних категорій, структурі речення, семантиці, системі регулярних звукових відповідників, морфологічних чергуваннях. Ця близькість пояснюється як спільним походженням слов'янських мов, так і їх тривалими й інтенсивними контактами на рівні літературних мов і діалектів. Є, проте, і відмінності матеріального, функціонального і типологічного характеру, зумовлені самостійним розвитком слов'янських племен і народностей в різних етнічних географічних, історико-культурних умовах, а також їх контактами зі спорідненими і неспорідненими етнічними групами [4, 460-461].

Слова різних мов, що мають схожі зовнішні (звукові і графічні) відповідники, але різне значення, здавна привертала увагу лінгвістів. Ще 1788 року в Зальцбурзі вийшов лексикографічний нарис А.Портітора, в якому автор висвітлював питання міжмовних лексичних відповідників омонімічного характеру французької та німецької мов. Згодом у ХХ столітті це мовне явище досліджували такі європейські вчені, як Ш. Біго (1845), Л. Гранже (1864), Г. Добре (1894) та ін.

Вагомий внесок у системне вивчення подібних міжмовних відповідників зробили М.Кесслер і Ж.Дерконьї. Саме ними був уведений термін "Faux amis du traducteur" ("фальшиві друзі перекладача") і виділено два типи "фальшивих друзів перекладача": 1) "повністю помилкові" зі схожою орфографією і семантикою і 2) "частково помилкові" зі схожою орфографією і в основному із загальною семантикою [13].

Повну або часткову формальну схожість слів різних мов при їх семантичній відмінності в наукових дослідженнях виділяють як системну категорію, для назви якої, окрім вищезазначених "фальшиві друзі перекладача" [7, 129-136],[6, 141-146] і "міжмовні омоніми" [9, 23-25], використовуються також терміни: "міжмовні пароніми" [2], [3, 368]; "міжмовні синоніми" [12, 52-53]; "помилкові або неповні лексичні паралелі" [8, 25-29]; "псевдоінтернаціоналізми" [10, 10] та ін.

Усі названі терміни не вичерпують повного списку. Дослідження міжмовної омонімії має велике значення для практичних і теоретичних завдань лінгводидактики, перекладу, лінгвоекології і комп'ютерної лінгвістики, яка охоплює і комп'ютерну лексикографію.

Лінгвістичні й екстралінгвістичні процеси, що призводять до розбіжностей у семантиці слів загального походження, найяскравіше виявляються в міжмовній омонімії. Вона є мовним явищем, що акумулює в собі, окрім власне мовної, ще й культурологічну інформацію. Саме розбіжності семантики однокореневих слів відображають національно-культурну специфіку близькоспоріднених мов і вимагають практичного опрацювання. Дослідження зв'язку мови і культури в даний час є одним з основних напрямів сучасної лінгвістики, що також підтверджує необхідність ретельнішого вивчення семантичних процесів, які базуються на зміні відношення носіїв мови до тих або інших предметів і явищ навколишньої дійсності. Таким чином, дослідження цієї категорії слів зможе надати корисні матеріали для вивчення механізмів семантичної еволюції загальної лексики і розуміння ролі міжмовних омонімів та інших міжмовних відповідників омонімічного характеру в культурі і мові.

З погляду формального вираження міжмовні омоніми на синхронному зрізі утворюють кілька груп, розбіжності між якими зумовлені фонемними, звуковими та структурно-морфологічними кореляціями у чеській та українській мовах. Проаналізувавши українські й чеські лексикографічні джерела, можна умовно виділити такі групи:

1. Міжмовні омоніми, які повністю збігаються за формою вираження:

Чес. *holka* (розм.) – укр. *дівчина*. Novogovú vřaz pro řivku je *holka*, to je oznařen pro nedospřlou řenu [14]. Укр. *голка* - тонкий металевий стрижень з гострим кінцем і вушком, у яке всилується нитка для шиття [11].

Чес. *chytrý* – укр., рос. - *розумний, кмітливий*. Rozumově velmi vyspřlý [14]. Укр. *хитрий* - той, який для досягнення чого-небудь діє непрямыми, обманними шляхами; підступний, лукавий [11].

Чес. *nákur* – укр. - *запіканка*. Zapekaný pokrm [14]. Укр. *накип 1* - твердий осадок на внутрішніх стінках посудини з нерозчинних солей, який утворюється під час кипіння і випаровування рідини. Укр. *накип 2*. перен. Важке, неприємне почуття, що залишається після якої-небудь розмови, події і т. ін. [11].

Чес. *osud* – укр. - *доля*. Osud je jak filozofický, tak i náboženský koncept, který vyjadřuje myšlenku, že události v životě člověka, světa a kosmu jsou předem určeny [14]. Укр. *осуд* - вияв негативного, несхвального ставлення до кого-, чого-небудь [11].

2. Міжмовні омоніми зі звуковими відмінностями (різний наголос):

Чес. *chudoba* (наголос на перший склад) – укр. - *бідність*. Chudoba označuje sociální status člověka vyznačující se hmotným nedostatkem [14]. Укр. *худоба* (наголос на другий склад) – збірн. Чотириногі свійські сільськогосподарські тварини [11].

Чес. *pokuta* (наголос на перший склад) – укр. - *штраф*. Pokuta je forma peněžité sankce, která může být udělena ve stanovených případech porušení zákonné povinnosti [14]. Укр. *покута 1* (наголос на другий склад) Визнання своєї провини, вияв жалю за приводу неї; каяття. Покарання за вчинений злочин, провину, поганий учинок і т. ін. Укр. *покута 2* (наголос на другий склад) дорев. Церковне покарання за злочини або гріхи [11].

Чес. *zastávka* (наголос на перший склад) – укр. - *зупинка*. Zastávka je označené místo, které je určeno pro zastavování vozidel (či vlaků) zejména veřejné dopravy a pro nástup, výstup nebo přestup cestujících [14]. Укр. *заставка 1* (наголос на другий склад) гідр. Спеціальний щит, який затримує воду. Укр. *заставка 2* (наголос на другий склад) малюнок, звичайно на всю ширину сторінки, перед початком тексту розділу, частини і т. ін. книжки; протилежне кінцівка [11].

3. Міжмовні омоніми з графічно-фонетичними розбіжностями:

Чес. *bezenný* – укр. *малоцінний*. Nemající cenu [14]. Укр. *безцінний*. Якому не можна скласти ціни; дуже цінний, дуже дорогий. *перен.* який має дуже велике значення для кого-небудь [11].

Чес. *sukně* – укр. *спідниця*. Sukně, zastarale též suknice, je spodní část oděvu, kterou v dnešní době nosí v Evropě a Americe převážně ženy [14]. Укр. *сукня* - жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; плаття [11].

Чес. *ovoce* – укр. *фрукти*. Jako ovoce označujeme zpravidla sladké jedlé plody, plodenství nebo semena víceletých semenných rostlin, nejčastěji dřevin [14]. Укр. овочі – плоди городніх (рідше польових) рослин та зелень, що вживаються як їжа; городина [11].

Міжмовні омоніми є досить поширеним явищем і викликає труднощі при вивченні іноземної мови. Під впливом лексичної інтерференції студенти можуть плутати значення слів на рівні не тільки перекладу, але й комунікації, тому викладачам необхідно заздалегідь укласти списки "фальшивих друзів перекладача" готувати допоміжні навчальні матеріали, а також пропонувати студентам вправи для розвитку навичок перекладу, правильного розуміння і вживання тих міжмовних омонімів, які найчастіше зустрічаються.

Для студентів-філологів рекомендується проводити спеціальні заняття і семінари, присвячені проблемі міжмовної асиметрії і лексичної інтерференції, джерелом якої на лексичному рівні є міжмовні відповідники омонімічного характеру. Мета такого курсу – навчити студентів бачити асиметричний характер схожості близькоспоріднених мов, розуміти небезпеку лексичної інтерференції і знаходити можливі шляхи її подолання.

Омонімічні міжмовні явища можуть також ефективно використовуватися в лінгводидактиці для полегшення запам'ятовування слів, тобто для створення асоціацій, що допомагають пам'яті закріпити нове слово. Цей прийом асоціативного запам'ятовування з успіхом може бути використаний при вивченні слов'янських мов, де подібні явища зустрічаються набагато частіше, ніж у неспоріднених мовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко В.В., Комиссарчик С.Ю., Погорелова Р.В., Юхт В.Л. Англо-русский и русско-английский словарь "ложных друзей переводчика". – М., 1969; 2. Балалыкина Э.А. Роль межъязыковой паронимии в сопоставительном изучении русского языка. Русский язык за рубежом. – М., 1991, № 3; 3. Бельчиков Ю.А., Панюшева М.С. Словарь паронимов современного русского языка. – М., 1994; 4. Берштейн С.Б. Учебник болгарского языка. – М., 1948; 5. Бозушевич Д.Г. Способы устранения омонимии. Вопросы общего и романо-германского языкознания. – М.: ВШ, 1976; 6. Будагов Р.А. Человек и его язык. – М., 1974; 7. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. – М., 1970; 8. Дубичинский В.В. Лексические параллели в лексикографической практике. Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992; 9. Заславская Н.В. К проблеме создания словаря межъязыковых омонимов (на материале русского и украинского языков). Современные проблемы лексикографии. – Харьков, 1992; 10. Коломиец О.В. Французко-украинские лексические параллели. Автореферат на соискание степени кандидата филологических наук. – К., 1976; 11. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980; 12. Уилер М. Лингвострановедение и лексика. Русский язык за рубежом. – Ч. 2. – М., 1977; 13. Koessler M., Derocquigny J. Les faux amis ou Les pièges du vocabulaire anglais. – Paris, 1928; 14. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. – Praha: Academia, 1992.